

การศึกษาประกาศการพระราชพิธี
ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ ๑-๖)*
THE STUDY OF ROYAL CEREMONIES
ANNOUNCEMENT AS A SOURCE OF THAI HISTORY
(KING RAMA I – KING RAMA VI)

พิชัย ยินดีน้อย

Pichai Yindeenoy

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมา และวิเคราะห์โครงสร้างเนื้อหา ตลอดจนประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากประกาศการพระราชพิธี และวิเคราะห์โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๖) ที่ศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธี ผลการศึกษาพบว่า โครงสร้างของประกาศการพระราชพิธี ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ การเริ่มต้นประกาศ เป็นคำอัญเชิญเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปรารภถึงเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี การอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวย และการ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำวิจัยเพื่อทำวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๕ เรื่อง “การศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย (รัชกาลที่ ๑-๖)”

ขอพรและความเป็นสวัสดิมงคล โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทรำย และ ร้อยแก้วมีสัมผัส ผลการศึกษาประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ได้จาก ประกาศการพระราชพิธี พบว่าส่วนหนึ่งของประกาศการพระราชพิธีสามารถ นำมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพราะพบประเด็นที่เป็นส่วนช่วยเติม เต็มข้อมูลให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก และข้อมูลที่เป็นประเด็นทาง ประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเขียนหรือเรียบเรียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไทยในสมัยหลัง สำหรับการวิเคราะห์เนื้อหาในเอกสารประกาศการพระราช พิธี พบว่ามีการสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๖) ได้แก่ โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และโลกทัศน์ เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำ

คำสำคัญ : การศึกษา, ประกาศการพระราชพิธี, หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไทย

Abstract

The article aims to study the background of the royal ceremony announcements and analyze their structure, content, and historical importance. In addition, the Thai elites' world view during the Rattanakosin period (King Rama I – King Rama VI) which was seen from the announcements, was one of the objectives of the study. The results show that the structure of royal ceremony announcements consisted of 4 parts : firstly, a preface of the announcement to invite gods and sanctities to attend the ceremony; secondly, a foreword to introduce the ceremony; thirdly, to offer dedication royal merit and oblation, and fourthly, to ask for blessing and auspicious

new. Every part of the announcement composed of Thai verse and prose. The study found that some parts of the royal ceremony announcements could be used as historical Thai evidence. Moreover, some were historical main points that had an influence on historiography and historical evidence which were written ex post facto. Last but not least, the contents analysis of the royal ceremony announcements reflect the world view of Thai elites during the Rattanakosin period (King Rama I – King Rama VI).

Keywords : Royal Ceremony Announcements, Source of Thai History

ความนำ

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของไทย นักวิชาการมักให้ความสำคัญกับการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทจารึก พงศาวดาร จดหมายเหตุ ตำนาน ฯลฯ หรือแม้กระทั่งวรรณกรรมร่วมสมัยต่าง ๆ ที่สามารถสะท้อนเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ในช่วงเวลาที่ผู้ศึกษาสนใจ แม้จะมีนักวิชาการบางส่วน ให้ความสนใจกับการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวไปในข้างต้น อาทิ การศึกษาจากกฎหมายโบราณ กฎมณเฑียรบาล แต่พบว่ามียังมีส่วนน้อยที่ให้ความสำคัญกับหลักฐานประเภทประกาศพระราชพิธีที่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และรวบรวมไว้ในเอกสารที่ชื่อ “ประกาศการพระราชพิธี” โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

พระราชพิธีเป็นหนึ่งในสิ่งที่สำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระราชพิธีมีฐานะเป็นหนึ่งในพระราชกิจ ที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์พึงต้องทรงปฏิบัติ

เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลต่อพระองค์เอง บ้านเมือง และอาณาประชาราษฎร์ จนกล่าวได้ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ให้ความสำคัญกับการประกอบพระราชพิธีเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการกำหนดพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงทำทั้ง ๑๒ เดือนไว้ในกฎมณเฑียรบาล ตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้ทรงปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แม้จะได้มีการปรับปรุงหรือยกเลิกในบางพระราชพิธี เพื่อให้เข้ากับสภาพของบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม พระราชพิธีก็ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และสังคมไทยไม่เปลี่ยนแปลง โดยการประกอบพระราชพิธี ทั้งที่เป็นพระราชพิธีทางฝ่ายศาสนาพราหมณ์ หรือพระราชพิธีทางฝ่ายพระพุทธศาสนาก็ล้วนต้องมีการกำหนดขั้นตอนของการประกอบพระราชพิธีไว้ในตำราต่าง ๆ อย่างชัดเจน แต่อาจมีรายละเอียดหรือความซับซ้อนของขั้นตอนที่แตกต่างกันไปตามแต่ละพระราชพิธี แต่ที่พระราชพิธีส่วนใหญ่จำเป็นต้องมีคือ การอ่านประกาศการพระราชพิธี ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของไทย และเนื่องจากยังไม่มีผู้ใดนำประกาศการพระราชพิธีมาศึกษาในแง่นี้มาก่อน

ความเป็นมาของประกาศการพระราชพิธี

ประกาศการพระราชพิธี มาจากคำว่า ประกาศ กับคำว่า การพระราชพิธีมีความหมายถึง ข้อความที่อ่านเพื่อประกาศแจ้งให้ผู้ร่วมพิธีทราบถึงกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทำให้การพระราชพิธี โดยเนื้อหาใจความสำคัญของประกาศมักเริ่มด้วยการนมัสการพระรัตนตรัย เชิญเทพยดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาเป็นสักขีพยานในพระราชพิธี แล้วพรรณนาถึงจุดประสงค์รวมทั้งขั้นตอนของการประกอบพระราชพิธี และมักลงท้ายด้วยการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระมหากษัตริย์ บ้านเมือง และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย

สันนิษฐานว่าจุดเริ่มต้นของธรรมเนียมการประกาศในพระราชพิธีน่าจะเริ่มมาจากความเชื่อเรื่องเทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่มนุษย์ให้ความเคารพยำเกรง มนุษย์จึงได้จัดพิธีเซ่นสรวงเพื่อบูชาเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อว่าหากเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์พึงพอใจกับการเซ่นสรวงบูชา ก็จะดลบันดาลให้มนุษย์มีความสุขปราศจากภยันตราย ในทางตรงกันข้าม หากไม่เป็นพึงพอใจจะถูกลงโทษให้ประสบ

เคราะห์กรรม ดังนั้นมนุษย์จึงพยายามจัดพิธีกรรม เพื่อบูชาเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โดยมุ่งหวังให้พิธีกรรมนั้นเป็นที่พึงพอใจของบรรดาเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อช่วยให้มนุษย์มีความสุข ปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง

เมื่อประกอบพิธีกรรมเช่นสรวงบูชา ก็ย่อมต้องมีการกล่าวคำอัญเชิญและร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวาน เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์รับฟังคำร้องขอทั้งหลายของผู้ประกอบพิธี ถ้อยคำที่บอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้เองที่น่าจะเป็นต้นเค้าของการประกาศในพระราชพิธี ดังมีตัวอย่างที่เห็นได้จาก ประกาศสังเวทเวทดาที่ใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ มักขึ้นต้นด้วยการเชิญเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้มาชุมนุมเพื่อรับการบวงสรวงสังเวท ดังนี้

หนึ่งข้าจงใจมาด ขออาราธนาเทพยทั้งผอง ผู้ปกครองรักษา บรรดา
สถิตใกล้ไกล ในพื้นภูตารร อัมพรภพสถาน ทิพยวิมานทุกแห่ง ท้าวตำแห่ง
อมรเสพย์ เชิญสาธุเทพยสมาคม ในอุดมสถาน รับสักการะพลีกรรม แด
สดับคำพรณา บรรดาล้านมนุษย์ ทั้งบุรุษแลสตรี ย่อมมีอานุภาพหย่อน
อ่อนกว่าเทพยทั่วถ้วน มรล้นมีศักดิ์ นุภาพมหามหิทธี กิจสิ่งใดล่วงพ้น
ล้นเหลือกำลังมนุษย์ ผอ่งข้าสุดปรารถนา เพื่อเทวานุเคราะห์ ให้เหมาะ
เสร็จกิจนั้น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ :
๑๒๕)

ด้วยความเกรงในอำนาจของเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่พอใจต่อการประกอบพิธีเช่นสรวงบูชา และความประพฤติของมนุษย์ จึงต้องอ่อนน้อมขอให้ยกโทษหากประกอบการใดผิดไป ดังนี้

อนึ่งสักการะพลีกรรม ซึ่งจัดทำขึ้นไว้ เพื่อให้สุรคณา ปรีดายินดีตาม
แม้ไม่มีความพอใจ ขอเทพไททั้งมวล จงดอดโทษยกผิด อนึ่งกิจการอื่นอื่น
มีดีส่วนใดใด โดยใจประพฤติดูอยู่ ในหมู่มนุษย์ชาติ มาทว่าเทพยเห็นผิด
จงมีจิตรกรุณา ยกโทษนาโทษ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมร
พันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๑๒๖)

ลงท้ายด้วยการขออำนาจเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนวยความเป็นสวัสดิมงคลให้แก่พระมหากษัตริย์ และอาณาประชาราษฎร์ ดังนี้

อนึ่งโสดเทพยทุกองค์ ผู้ทรงพิทยศุขเกษม กมลเปรมปราโมทย์ จงเจียไศตรทรงสดับ พจนคำนับเสนาะ จงอนุเคราะห์กรุณา แด่บรรดามนุษย์สยาม นามประเทศนี้มี ละอองธุลีพระบาท สยามะราชัญฐรัช บรมชาติโยดม สมมติเทพยธาดา มหาอุดมบุรุษ ยุติธรรมสมาหาร ให้อภิบาลเขตรแดน แหนพระพุทธรศาสนา จงสถาวรยิ่งยิ่ง ให้ถึงสิ่งศิริสวัสดิ์ พิบัติจากทุกข์โทษ ไซ้ประโยชน์ให้เสื่อมคลาย นำความสบายศุขเกษม เปรมกมลปราโมทย์ ทิวสิ่งโสดถึงสัมฤทธิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๑๒๖)

ดังนั้นประกาศการพระราชพิธีจึงแต่ง และเรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้สำหรับอ่านประกอบในพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง ที่นอกจากจะเป็นการเชนสรวงบูชา รวมทั้งขอความเป็นสวัสดิมงคลจากเทพยดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังทำให้พระราชพิธีมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น เพื่อช่วยโน้มน้าวจิตใจของผู้ที่อยู่ร่วมในพระราชพิธีให้เกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาในการประกอบพระราชพิธีอย่างแท้จริง

สำหรับประกาศการพระราชพิธีที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ นำมาจากหนังสือชื่อ “ประกาศการพระราชพิธี” ฉบับที่รวบรวมโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณได้ทรงเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีจากต้นฉบับที่เก็บรักษาไว้ในห้องอาลักษณ์ ด้วยความที่ทรงดำริว่าประกาศการพระราชพิธีต่าง ๆ ประกอบด้วยประโยชน์ในทางความรู้ สมควรที่จะรวบรวมไว้เพื่อไม่ให้สูญหาย จึงทรงพระอุตสาหะรวบรวมหนังสือประกาศการพระราชพิธีต่าง ๆ มาทรงตรวจค้นฉบับและนิพนธ์คำอธิบายเอง

ครั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ สิ้นพระชนม์ บรรดาข้าราชการในกรมราชเลขาณูการ มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือที่ระลึกเพื่อแจกสำหรับสนองพระคุณในงานพระศพ จึงได้ปรึกษากรมการหอพระสมุดวชิรญาณให้คัดเลือกหนังสือที่มีความเกี่ยวเนื่องกับกรมพระสมมตอมรพันธุ์ หอพระสมุดวชิรญาณจึงได้เลือกหนังสือประกาศการพระราชพิธี ซึ่งเป็นหนังสือที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง

รวบรวมด้วยพระองค์เองมาพิมพ์เพื่อสนองพระคุณ โดยจัดพิมพ์เป็น ๒ เล่ม ประกอบด้วยเล่มที่ ๑ เป็นประกาศในพระราชพิธีประจำปี จำนวน ๓๙ ฉบับ และเล่มที่ ๒ เป็นประกาศในพระราชพิธีจรต่าง ๆ จำนวน ๕๖ ฉบับ สมดังที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงตั้งพระทัยไว้แต่เดิม

ลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี

การศึกษาลักษณะทั่วไปของประกาศการพระราชพิธี ผู้วิจัยได้ศึกษาประกาศการพระราชพิธีในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

หนังสือประกาศการพระราชพิธี เป็นผลงานการรวบรวมจากประกาศการพระราชพิธีฉบับต่าง ๆ ในห้องอาลักษณ์ ซึ่งจากการสำรวจพบว่า ประกาศการพระราชพิธีทั้งหมดที่อยู่ในหนังสือประกาศการพระราชพิธีทั้ง ๒ เล่ม มีผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงหลายท่าน ทั้งที่ระบุนามได้และที่ระบุนามไม่ได้ ที่สามารถระบุนามได้ก็เพราะมีการบันทึกชื่อผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงไว้ในคำอธิบายตอนต้นของเล่มที่ ๑ และอยู่ในหัวชื่อประกาศพระราชพิธีจรแต่ละฉบับในเล่มที่ ๒ โดยพบว่า มีทั้งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และพระสงฆ์ ที่มีบทบาทในการแต่งและเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

๒. ผู้อ่านประกาศการพระราชพิธี

หนึ่งในความสำคัญของประกาศการพระราชพิธี คือการใช้ประกาศนั้นอ่านให้ผู้ร่วมในพระราชพิธีได้รับฟัง ทั้งผู้เข้าร่วมที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และที่เป็นเทพยดาอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอัญเชิญมาเป็นสักขีพยานในพระราชพิธี โดยผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศการพระราชพิธี ได้แก่ อาลักษณ์ ราชบัณฑิต พระสงฆ์ และพราหมณ์

๓. โอกาสที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี

พระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มีทั้งที่เป็นพระราชพิธีประจำปี และพระราชพิธีจร โดยพระราชพิธีประจำปี คือ พระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นประจำในทุกปี ซึ่งกำหนดให้มีการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ กันในทั้ง ๑๒ เดือน ส่วนพระราชพิธีจร คือพระราชพิธีที่จัดในวาระพิเศษ ที่มีได้กำหนดไว้

ในพระราชพิธี ๑๒ เดือน สำหรับในรัชกาลที่ ๑-๖ มีพระราชพิธีประจำปี และพระราชพิธีที่ใช้ประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

๓.๑ พระราชพิธีประจำปี ในการอ่านประกาศสำหรับพระราชพิธีประจำปี นั้น ส่วนใหญ่มีมาก่อนที่พระสงฆ์จะเริ่มสวดมนต์ในพระราชพิธีต่าง ๆ ได้แก่ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธี คเชนทศสวนาน พระราชพิธีจองเปรียงพระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด การพระราชกุศลเลี้ยงพระตฤษจัน พระราชพิธีที่ขมกมลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีพืชมงคลตรียัมปวาย พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีตรุษ) พระราชพิธีฉัตรมงคล และพระราชพิธีสารท

๓.๒ พระราชพิธีจร ในรัชกาลที่ ๑-๖ มีพระราชพิธีจรที่จัดขึ้นนอกเหนือจากพระราชพิธีประจำปีทั้ง ๑๒ เดือน หลายพระราชพิธี โดยประกาศการพระราชพิธีที่แต่งขึ้นสำหรับใช้ในพระราชพิธีจรเหล่านี้ แต่ละฉบับมักแต่งขึ้นสำหรับใช้เฉพาะในพระราชพิธีเป็นวาระ ๆ ไป เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก การสังคายนาพระไตรปิฎก รัชกาลที่ ๑ การหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี รัชกาลที่ ๑ การสมโภชพระเจดีย์ศิลาอุดรเขมาหาสวรรค์ เมืองเพชรบุรี รัชกาลที่ ๔ พระราชพิธีเฉลิมพระอภิเนาวนิเวศน์ รัชกาลที่ ๔ พระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร (พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ) พระราชวังบางปะอิน รัชกาลที่ ๕ เป็นต้น

๔. โครงสร้างเนื้อหาของประกาศการพระราชพิธี

ในประกาศการพระราชพิธีทั้งหมดที่พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือประกาศการพระราชพิธีทั้ง ๒ เล่ม ไม่ว่าจะเป็นประกาศในพระราชพิธีประจำปี หรือประกาศในพระราชพิธีจร ล้วนมีโครงสร้างเนื้อหาของการประพันธ์ในคำประกาศที่คล้ายคลึงกัน โดยสามารถจำแนกเป็น ๔ ส่วน ดังนี้

๔.๑ การอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นส่วนต้นของประกาศการพระราชพิธี มักเริ่มด้วยคำอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้มาร่วมเป็นพยานและรับฟังคำประกาศในพระราชพิธี

๔.๒ การปรารภถึงเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี เมื่อกล่าวเชิญเทวดาแล้ว จึงเข้าสู่การปรารภเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี นัยหนึ่งเพื่อเป็นการบอกกล่าวให้แก่เทวดาทั้งหลายได้ทราบ แต่อีกนัยหนึ่งก็เพื่อประกาศแก่ผู้เข้าร่วมในพระราชพิธีซึ่งมีทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งหลายได้ทราบถึงเหตุและความเป็นมาในการ

ประกอบพระราชพิธี ตลอดจนกิจทั้งหลายที่ได้ประกอบในพระราชพิธีนั้น ๆ โดยในส่วนนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญของประกาศการพระราชพิธี เนื่องจากมีเนื้อหาที่เป็นประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์สอดแทรกอยู่

๔.๓ การอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวยแด่เทวดา ถือเป็นส่วนซึ่งขาดไม่ได้ในประกาศการพระราชพิธี ด้วยเมื่ออัญเชิญเทวดามาร่วมในพระราชพิธีแล้วย่อมต้องมีการอุทิศถวายเครื่องสังเวยสำหรับคำอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวยแก่เทวดาที่ปรากฏอยู่ในประกาศพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น พอที่จะทำความเข้าใจได้ว่า เมื่อเชิญเทวดามาร่วมฟังคำประกาศในพระราชพิธีแล้ว ก็เป็นธรรมเนียมที่ผู้ประกอบพิธีจะต้องมีการตอบแทน ซึ่งอยู่ในรูปของเครื่องสังเวยต่าง ๆ ที่จัดมาถวาย และในรูปของพระราชกุศลที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศถวายแด่เทวดาที่ได้อัญเชิญมาร่วมในพระราชพิธี ด้วยมุ่งหมายว่า เมื่อเทวดาเหล่านั้นรับเครื่องสังเวยและพระราชกุศลทั้งหลายแล้ว ก็ย่อมจะอำนวยการอันประเสริฐและความเป็นสวัสดิมงคล ตามที่ผู้ประกอบพิธีเอ่ยขอ

๔.๔ การขอพรและความเป็นสวัสดิมงคล ดังที่ได้กล่าวไปในส่วนที่ ๔.๓ ว่า เมื่อมีการอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวยแด่เทวดาแล้ว ลงท้ายประกาศก็จะเป็นการขอพรจากเทวดา เพื่อให้อำนวยการต่าง ๆ ตามที่ผู้ประกอบพิธีเอ่ยขอ รวมทั้งความเป็นสวัสดิมงคลอันพึงเกิดแก่องค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายในพระราชอาณาเขต

๕. รูปแบบการนำเสนอ

จากการศึกษาพบว่าประกาศการพระราชพิธีส่วนใหญ่ อยู่ในรูปแบบของการนำเสนอที่เรียกว่า “ร่าย” ซึ่งเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งที่บังคับสัมผัสและการลงท้ายบางชนิดบังคับตามจำนวนคำในหนึ่งวรรค แต่บางชนิดไม่บังคับ โดยร่ายต่างจากคำประพันธ์ชนิดอื่น ๆ ตรงที่ไม่จำกัดจำนวนวรรค หรือจำนวนบาทในหนึ่งบทจะแต่งยาวเท่าใดก็ได้จนกว่าจะหมดเนื้อความ ลักษณะการสัมผัสเป็นพิเศษกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่น ๆ โดยร่ายจะเว้นวรรคต่อๆ กันไปทุกวรรค ไม่มีสัมผัสท้ายวรรค เว้นแต่ตอนจบร่ายเท่านั้น (สุภาพร มากแจ้ง ๒๕๓๒ : ๓๙๗) “ร่าย” นอกจากจะนิยมใช้ประกอบคำประพันธ์ในวรรณกรรมของไทยแล้ว ยังมักใช้ประพันธ์เพื่อประกอบในพิธีกรรมต่าง ๆ มาตั้งแต่สมัยโบราณ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงการใช้ร่ายในประเพณีและพิธีกรรมของไทย ว่า

ร่ายเป็นคำประพันธ์พื้นฐานสำหรับใช้สื่อสารระหว่างมนุษย์กับเทพหรือผี จึงปรากฏว่า คำอัญเชิญขวัญหรืออัญเชิญเทพในพิธีของประชาชน มักจะใช้ร่ายอยู่เสมอ ร่ายจึงถูกถือว่าเป็นคำประพันธ์ “ศักดิ์สิทธิ์” ในวรรณกรรมของราชสำนัก (นิธิ เที่ยวศรีวงศ์ ๒๕๔๓ : ๓๗๑)

นอกจากที่พบการใช้คำประพันธ์ประเภท “ร่าย” ในประกาศการพระราชพิธีแล้วยังพบการใช้ “ร้อยแก้วที่มีสัมผัส” ซึ่งพัฒนามาจากร่ายยาว โดยเป็นการประพันธ์ร้อยแก้วให้มีสัมผัสและสำนวนภาษาที่ไพเราะสละสลวย (สุภาพร มากแจ้ง ๒๕๓๒ : ๓๙๗) สำหรับอ่านในพระราชพิธีต่าง ๆ อีกด้วย

ประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย

แม้เนื้อหาส่วนใหญ่ในเอกสารประกาศการพระราชพิธีจะมุ่งเน้นไปในการใช้สำหรับประกอบพระราชพิธีของราชสำนัก มีลักษณะเนื้อหาที่เน้นความสละสลวยของภาษาที่ร้อยเรียงอยู่ในประกาศเพื่อให้ผู้ที่ได้รับฟังรู้สึกคล้อยตามและเสริมให้พระราชพิธีมีความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้นจึงทำให้มองเห็นความสำคัญของการประกาศการพระราชพิธีในมิติที่ใช้ประกอบในพิธีกรรมเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่เนื้อหาซึ่งปรากฏอยู่ในประกาศแต่ละฉบับล้วนมีความสำคัญในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานต่าง ๆ มาศึกษา วิเคราะห์ตีความเรื่องราว และตรวจสอบความถูกต้องของเรื่องราวหรือเหตุการณ์ การที่จะตัดสินได้ว่าเอกสารใดเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความน่าเชื่อถือได้นั้นจะต้องนำหลักฐานนั้นมาผ่านกระบวนการวิพากษ์หลักฐานเสียก่อน ซึ่งจะมีทั้งการวิพากษ์หลักฐานจากภายใน และการวิพากษ์ภายนอก

การวิพากษ์หลักฐานจากภายใน หมายถึง การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานว่ามีความน่าเชื่อถือมากหรือน้อยในระดับใด หรือไม่น่าเชื่อถือทั้งหมด ซึ่งตามปกตินักประวัติศาสตร์จะต้องใช้ความระมัดระวังในการตรวจสอบ ดังมีหลักการทั่วไปในการตรวจสอบ คือ การตรวจสอบช่วงระยะเวลาของเหตุการณ์และการบันทึก หากบันทึกได้ทันเหตุการณ์ความถูกต้องย่อมมีมากขึ้น ตรวจสอบจุดมุ่งหมายของผู้บันทึก

ตรวจสอบตัวผู้บันทึกว่าเป็นผู้รู้เห็นในเรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้นจริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงผู้อยู่ร่วมสมัยที่ฟังเรื่องราวต่อมาจากผู้อื่น หรือไม่ได้อยู่ร่วมสมัยแต่ศึกษามาจากเอกสารใด น่าเชื่อถือหรือไม่ เป็นต้น

ส่วนการวิพากษ์หลักฐานภายนอกเป็นการมุ่งวิเคราะห์และพิสูจน์ว่าหลักฐานนั้น ๆ เป็นของจริงหรือของปลอม ไม่ว่าจะเป็นบางส่วนหรือทั้งหมด โดยอาศัยวิธีการเปรียบเทียบกับหลักฐานอื่น ๆ

ดังนั้น ในการศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ผู้วิจัยจึงนำประกาศการพระราชพิธีทั้ง ๒ เล่มมาทำการวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินคุณค่าของเอกสารดังกล่าวว่าเหมาะสมต่อการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพียงใดและอย่างไร สำหรับในการวิพากษ์หลักฐานเพื่อประเมินความน่าเชื่อถือของเอกสารประกาศการพระราชพิธี ทั้ง ๒ เล่ม ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิพากษ์หลักฐานในประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญ ดังนี้

๑. ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ส่วนใหญ่เป็นราชบัณฑิตหรืออาลักษณ์ผู้มีความรู้ความสามารถทางด้านภาษาและธรรมเนียมในราชสำนัก และเป็นผู้ที่อยู่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ที่เกิดในประกาศการพระราชพิธีฉบับนั้น ๆ เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) พระศรีสุนทรโวหาร (พิก) หลวงมหาสิทธิโวหาร และหลวงธรรมาภิมณฑ์ (ตึก) เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าพระมหากษัตริย์ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรราชหฤทัย และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมยาพระดํารงราชานุภาพ เป็นต้น ก็ทรงมีบทบาทในการเขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี เพราะนอกจากจะทรงมีพระปรีชาทางการอักษรแล้ว ยังทรงอยู่ใกล้ชิดและเห็นเรื่องราวเหตุการณ์ภายในพระราชสำนักได้มากกว่าคนกลุ่มอื่นด้วยจึงกล่าวได้ว่า ทั้งผู้เขียนหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีล้วนมีความน่าเชื่อถือ

๒. จุดมุ่งหมายและรูปแบบการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ใช้สำหรับอ่านประกอบในพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง ทำให้พระราชพิธีมีความ

หลังและศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยโน้มน้าวจิตใจของผู้เข้าร่วมให้เกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาในพระราชพิธี ผู้วิจัยพบว่ารูปแบบโครงสร้างของการแต่งเนื้อหาหลัก ๆ ในประกาศการพระราชพิธี ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-๖ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยประกอบด้วยรูปแบบโครงสร้างที่สำคัญ คือ การเริ่มต้นประกาศ เป็นคำอัญเชิญเพชฌัญญูและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การปรารภถึงเหตุแห่งการประกอบพระราชพิธี การอุทิศถวายพระราชกุศลและเครื่องสังเวย และการขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคล

๓. การใช้หลักฐานในการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี

๓.๑ ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียง อาศัยการค้นคว้าจากหลักฐานต่าง ๆ เพื่อแต่งหรือเรียบเรียงขึ้น จากการศึกษาพบว่า การแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี มิได้เรียบเรียงขึ้นอย่างลอย ๆ แต่มีการค้นคว้าและเลือกนำข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องมาประกอบในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่กำลังกล่าวถึง ก่อนจะนำมาเรียบเรียงในประกาศการพระราชพิธี เช่น ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (ผู้รวบรวมเอกสารประกาศการพระราชพิธี) ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๑) มีการนำเนื้อความจากตำนานเรื่อง “รัตนพิมวงษ์” ที่แต่งขึ้นโดยพระภิกษุล้านนา ชื่อ พระพรหมราชปัญญา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๒ มาผนวกกับเรื่องราวที่เป็นการอธิบายเพิ่มเติมในเชิงวิเคราะห์ และวิจารณ์ **ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล** พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๒) ที่ทรงนิพนธ์ไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ได้มีการนำเรื่องราวของ “มัจฉาตก” ที่อยู่ในวรรณวรรค พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก มาเรียบเรียงประกอบไว้ในประกาศ เป็นต้น

๓.๒ ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงเป็นผู้ร่วมในเหตุการณ์ด้วยตนเองจึงนำสิ่งที่เห็นมาใส่ไว้ในประกาศการพระราชพิธี พบว่ามีลักษณะที่ผู้เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีกล่าวถึงเหตุการณ์หรือข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในเวลาขณะนั้น และผู้เรียบเรียงอยู่ร่วมในขณะที่เกิดเหตุการณ์หรือพระราชพิธีต่าง ๆ ด้วยตนเอง ดังพบวิธีการเรียบเรียงประกาศลักษณะนี้ เช่น ประกาศถือน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาล

ที่ ๒ ประกาศพระสัจจาธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ ๑ และคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อ เฝายาฝัน รัชกาลที่ ๓ เป็นต้น

๑.๔ กลวิธีการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธี ที่พบมี ๒ แบบ คือ แบบที่แต่งขึ้นมาใหม่ทั้งฉบับ และแบบที่นำประกาศที่มีอยู่เดิมมาเรียบเรียงใหม่ โดย ประกาศที่แต่งขึ้นมาใหม่ทั้งฉบับ เช่น ประกาศวันสวดมนต์พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ สัตยา ประกาศเทวดาบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔ ประกาศหอเสถียรธรรมปริตร รัชกาล ที่ ๔ ประกาศสมโภชพระบรมอัฐิเพื่อเริ่มงานรัชมังคลาภิเษก ประกาศเฉลิมพระราช มณเฑียร (พระที่นั่งเวาเสนาจักรุญ) พระราชวังบางปะอิน รัชกาลที่ ๕ ประกาศส่งเวย เทวดาที่พระเจดีย์สมเด็จพระนเรศวร ทรงสร้างตรงที่ทำยุทธหัตถี ในรัชกาลที่ ๖ เป็นต้น

ส่วนประกาศที่นำประกาศการพระราชพิธีฉบับเก่ามาต่อเติม และแก้ไขเพื่อความ สำหรับใช้เป็นประกาศฉบับใหม่ก็พบอยู่หลายฉบับ เช่น ประกาศพระราชพิธีสารท ร่าย ดัน ไม่มีกวนข้าวทิพย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขประกาศรายดั้ นฉบับที่แต่งโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระองค์ทรงตัดตอนที่ ว่าด้วยการกวนข้าวทิพย์ออก แล้วเชื่อมเนื้อความให้ต่อกันตามเดิม ประกาศพระราชพิธี เริ่มนาหลวงทุ่งพญาไท ประกาศฉบับนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรง แก้ไขจากประกาศการพระราชพิธีพิฆมงคล แลจรดพระนังคัล ฉบับที่เป็นพระนิพนธ์ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงแก้ไขในตอนปลายประกาศเพียง เล็กน้อย ประกาศพระราชพิธีสารท ร่ายสุภาพ มีกวนข้าวทิพย์ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ใช้ประกาศพระราชพิธีสารทฉบับรายดั้ นมาแก้ไข เพิ่มเติมคำให้เป็นรายสุภาพ เป็นต้น การเรียบเรียงโดยการตัดและแก้ไขประกาศฉบับเดิมนีั เป็นการแก้ไขเพื่อให้ เนื้อความในประกาศกระชับ และสอดคล้องกับพระราชพิธีในช่วงเวลาต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลง ไป แต่ก็ถือว่าเป็นการแก้ไขในมิติทางด้านพิธีกรรม ส่วนเนื้อหาสาระในมิติประวัติศาสตร์ ยังคงเดิม

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการใช้ประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ ถือว่ามีข้อดีในแง่ความน่าเชื่อถือของหลักฐาน เนื่องจากผู้แต่งหรือผู้ เรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีส่วนใหญ่เป็นราชบัณฑิตและอาลักษณ์ผู้มีความรู้ ความสามารถ นอกจากนี้ยังพบว่าพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ก็ทรงมี

บทบาทในการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราชพิธีเช่นเดียวกัน เพราะทรงอยู่ใกล้ชิดและเห็นเรื่องราวเหตุการณ์ภายในพระราชสำนักได้มากกว่าคนกลุ่มอื่น ประกาศการพระราชพิธีที่เขียนหรือเรียบเรียงขึ้นนี้ก็เพื่อใช้ประกาศในพระราชพิธีต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศในพระราชพิธีจรถือเป็นเอกสารที่มีความร่วมสมัย เพราะถูกเขียนหรือเรียบเรียงในขณะที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในบ้านเมืองหรือในพระราชสำนัก เช่น เมื่อครั้งที่มอญอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ ๒ ก็มีการแต่งประกาศเพื่อใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ของพวกมอญ หรือเมื่อครั้งเหตุการณ์เผาฝิ่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ ก็มีการแต่งคำอาราธนาเทวดา อ่านประกาศเมื่อเผาฝิ่น เป็นต้น ซึ่งทำให้หลักฐานมีความน่าเชื่อถือ เนื่องจากการแต่งขึ้นในช่วงที่เกิดเหตุการณ์นั้นๆ

คุณค่าของประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย

ในการศึกษาประกาศการพระราชพิธีในมิติทางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยพบว่า ประกาศการพระราชพิธี มีคุณค่าในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ดังนี้

๑. การให้ข้อมูลที่เป็นส่วนช่วยเติมเต็มเรื่องราวหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก

ประกาศการพระราชพิธี เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูลอันเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งช่วยเติมเต็มเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลัก (ในที่นี้หมายถึงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์) สำหรับข้อมูลที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร อาทิ เรื่องการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของพวกมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๔) ที่พบอยู่ในประกาศถือน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เรื่องเมืองในชั้นตลิ่งมาของไทย รัชกาลที่ ๔-๖ พบอยู่ในประกาศเทวดาพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และประกาศพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระราชพิธีตรุษ) เรื่องฝนแล้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พบอยู่ในประกาศพระสังจายิชฐานขอฝน รัชกาลที่ ๑ และคำอธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ ๓ เป็นต้น

๒. การเป็นต้นแบบอ้างอิงให้กับงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ในสมัยหลัง

จากการศึกษาพบว่าประกาศการพระราชพิธีให้ข้อมูลที่เป็นประเด็นทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีคุณค่าในฐานะที่เป็นต้นแบบอ้างอิงให้กับการเรียบเรียงงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง อาทิ เรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก รัชกาลที่ ๑ ในประกาศเทศาเมื่อครั้งสังคายนาพระไตรปิฎก ปีวอก สัมฤทธิ์ศก (พ.ศ. ๒๓๓๑) พบว่าเป็นหลักฐานให้แก่การเรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือในเรื่องท้าวหิรัญพนาสูร ซึ่งเป็นเทพอสูรที่คอยถวายเป็นการดูแลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประกาศเชิญเทศาสิ่งในรูปท้าวหิรัญพนาสูร พบว่าเป็นหลักฐานให้แก่การเรียบเรียงประวัติและเรื่องราวของท้าวหิรัญพนาสูรในเอกสารหรือหนังสือต่าง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

โลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๖) ที่ได้จากการศึกษาผ่านประกาศการพระราชพิธี

“โลกทัศน์” หมายถึง ระบบวิธีคิด ความเชื่อ และการมองโลกในสายตาของชนชั้นนำ อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๖) ที่สะท้อนให้เห็นผ่านเอกสารประกาศการพระราชพิธี และสาเหตุที่จำกัดอยู่เพียงสายตาของชนชั้นนำก็เนื่องมาจากในเวลานั้นมีเฉพาะชนชั้นนำเท่านั้นที่ได้รับ “การศึกษา” ทั้งในความหมายของปัจจุบันและการศึกษาในสมัยก่อนหน้า และคนกลุ่มนี้มีส่วนขับเคลื่อนและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เอกสารประกาศการพระราชพิธี นอกจากจะเป็นเอกสารที่มีความสำคัญในแง่พิธีกรรมของพระราชสำนัก และเป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย สมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วงรัชกาลที่ ๑-๖ ได้แล้ว ยังสามารถใช้ศึกษาโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ ซึ่งผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์และความเชื่อของชนชั้นนำ ทั้งยังพบว่ามีกระแสนำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสังคมไทย อันเนื่องมาจากปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายในที่มากกระทบสังคมในเวลานั้น โดยประเด็นที่พบจากการศึกษาโลกทัศน์ของชนชั้นนำ ในสมัยรัตนโกสินทร์

(รัชกาลที่ ๑-๖) ผ่านประกาศการพระราชพิธี ได้แก่

๑. โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์

โลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับอิทธิพลสำคัญจากแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ที่มีกล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง และไตรโลกวิเนจยัฎกถา ซึ่งยกย่องพระมหากษัตริย์ให้มีสถานะเป็น “จักรพรรดิราชา” มีธรรมะหรือข้อปฏิบัติที่ทรงพึงปฏิบัติ เรียกว่า “จักรวรรดิวัตร” โดยทรงใช้ร่วมกับความคิดทางพระพุทธศาสนา เพื่อความเป็น “ธรรมราชา” เพราะผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่า “ราชา” คือผู้ปกครองซึ่งยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยศุภพิริยาธรรม ดังนั้นผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชา จึงหมายถึงผู้ปกครองซึ่งทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมะของพุทธศาสนา และทรงทำให้ชนทั้งหลายยินดีด้วยธรรมะนั้น (สายชล สัตยานุรักษ์ ๒๕๔๖ : ๒๑๙)

คติธรรมราชานี้เองที่มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ ในการพัฒนาสถานะของพระมหากษัตริย์ให้มีความเป็นธรรมราชาที่ยิ่งใหญ่กว่าราชาทั้งปวง ซึ่งสายชล สัตยานุรักษ์ เรียกว่า “ธรรมิกราชาธิราช” ที่ให้ภาพภารกิจของธรรมิกราชาทั้งในฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายอาณาจักรว่ามีความเกี่ยวดองกัน และทรงนำคติธรรมราชามาใช้ในการปกครอง และเป็นพื้นฐานในการประกอบพระราชกรณียกิจทุกประการ อาทิ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ช่วยให้พุทธธรรมบริสุทธิ์เพื่อพระสงฆ์และฆราวาสทั่วไปจะได้มีโอกาสได้เรียนรู้และเข้าใจพุทธธรรมที่ถูกต้อง และสามารถมีการกระทำที่ชอบธรรม การทำสงครามซึ่งเป็นการฝ่ายอาณาจักรก็เป็นไปเพื่อจรรโลงธรรม (สายชล สัตยานุรักษ์ ๒๕๔๖ : ๒๔๐)

ชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นช่วงเวลาแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ที่เป็นราชธานีแห่งใหม่ และยังมีศึกสงครามอยู่ จึงทรงใช้ธรรมะมาควบคุมการดำเนินชีวิตของชนทุกลำดับชั้นในสังคม เพื่อให้สังคมมีความสงบสุข ร่มเย็น และรุ่งเรือง เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาต่าง ๆ ต่อไป ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในประกาศการพระราชพิธี ช่วงรัชกาลที่ ๑-๓ ที่ชนชั้นนำในยุคนั้นกำหนดสถานะของพระมหากษัตริย์ให้เป็นธรรมิกราชาผู้ทรงธรรม ปกครองแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังเห็นได้จากประกาศพระสัจจาธิษฐานขอฝน รัชกาลที่ ๑ ว่า

ข้าพระพุทธเจ้า กระทำสัจจาธิษฐานประกาศบุญคุณนี้แก่เทพเจ้า
ทั้งปวง เฉพาะพระภักตร์พระพุทธปฏิมากร แลพระสารีริกธาตุเจ้า ด้วย

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๕ (๒๕๕๖) ฉบับที่ ๑ ๒๐๑

ข้าพเจ้าบำเพ็ญพระบารมีแต่ชาติหลังมาตราบเท่าถึงชาตินี้ มิได้ปรารถนา
จะให้สำเร็จ โลกียสมบัติแท้นั้นหามิได้ ตั้งใจปรารถนาพระปรมาภิเศก
สัมโพธิญาณโลกุตระสมบัติ เพื่อจะโปรดเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจาก
สังสารทุกข์ เป็นความสัจบารมีแห่งข้าพเจ้า (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๑)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สถานะของพระมหากษัตริย์ในสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์
ที่สั่งสมบารมีมาจากอดีตชาติ เพื่อปรารถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณโลกุตระสมบัติ
โปรดเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากสังสารทุกข์ ซึ่งลักษณะของความคิดเช่นนี้ แตกต่าง
จากพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา ที่ทรงดำรงฐานะเป็นจักรพรรดิราชาและเทวราชา
แม้ว่าจะมีความคิดแบบธรรมราชาอยู่บ้างก็ตาม แต่สังคมที่ยังคงเดือดร้อนจากศึก
สงคราม และผลจากการผลิตแผ่นดินใหม่ ทำให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงแสดงพระองค์
ที่เปลี่ยนไปจากพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา ดังนั้นความที่พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะ
เป็นพระโพธิสัตว์จึงทรง

มีความเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวงและพระศาสนา ตั้งใจบำเพ็ญ
ศีลทานบารมี รักษาอุโบสถศีล กับด้วยราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในราชวร
ทั้งปวงทั้ง ๗ วัน ให้ชีวิตเปนทานแก่สัตว์จัตุบาท ทวิบาท พหุบาท อบาท
ทั้งปวง ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ทั้งปวงภายใน ๗ วัน เป็นอันขาด (พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๑)

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงกระทำ สะท้อนภารกิจ
แห่งความเป็นพระโพธิสัตว์ในอุดมคติทางศาสนา ทรงนำข้าราชการบริพารทั้งหลาย ตลอดจน
จนราษฎรในแผ่นดิน บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา งดการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การตั้งสัจจาธิษ
ฐานขอฝนก็สะท้อนให้เห็นการตั้งพระราชหฤทัย และความเอาพระทัยใส่ในการทำนุบำรุง
ราษฎรผู้ตกทุกข์ได้ยาก โดยเอ่ยอ้างพระบารมีที่ทรงกระทำทั้งในอดีตและปัจจุบันชาติ
และผลบุญจากที่ทรงนำสัตว์ทั้งหลายให้ประกอบกุศลกรรม เพื่อขอให้ฝนฟ้าตกต้องตาม
ฤดูกาล จะได้บรรเทาความทุกข์ร้อนของอาณาประชาราษฎร์ตามภารกิจแห่งความเป็น

พระโพธิสัตว์ ที่ต้องทรงกระทำเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลก อย่างไรก็ดี การขอฝนยังสะท้อนให้เห็นความเข้าใจของพระองค์ต่อปัญหาภัยแล้ง อันจะนำมาซึ่งปัญหาความอดอยากและโรคระบาด ดังนั้นจึงต้องทรงทำให้ราษฎรมีกำลังใจที่ดีด้วยการขอฝน

ในด้านพระศาสนา ภารกิจของธรรมิกราชามีหน้าที่ปกป้องดูแลพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ซึ่งในประกาศเทวดาครั้งสังคายนาพระไตรปิฎก พ.ศ. ๒๓๓๑ ให้ภาพความเป็นธรรมิกราชาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไว้อย่างน่าสนใจ ว่า

ครั้นพระพุทธศักราชได้ ๒,๓๐๐ ปีเศษแล้ว พม่าก็แต่งยุทธสงครามยกมารบกันทำย่ำเมืองสัมมาทิฐิทั้งนี้สาบสูญร่วงโรยไป เพราะไทยเกิดแต่พม่าเป็นต้นเหตุ มีผู้ร้ายเฝ้าวัดวาอาราม พระไตรปิฎกสาบสูญสิ้นไป จนกรุงศรีอยุธยาพินาศฉิบหาย พระไตรปิฎก เจดียฐานก็สาบสูญ สมณพราหมณาจารย์ผู้จะรักษารำเรียนพระไตรปิฎกนั้น ก็พลัดพลายล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนักป้องกันด้านข้าศึกศัตรูมิได้ แต่สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทั้งสองพระองค์ ผู้ทรงประณิธานปรารถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ ทรงพระกรุณาอุทิศหาผู้สืบพระชนม์ชีพถวายพระศรีรัตนไตรย์ คุมทหารกู้แก้บำรุงบวรพุทธศาสนาแลสมณอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ช่วยรับรบด้านทานอรินราชศัตรูหมู่พม่าข้าศึกไว้ได้ไชยชนะแล้ว ทรงพระอุทิศหาจะจัดแจงพระนครราชธานีนิคมชนบทสมณพราหมณประชาราษฎร บวรเจดียฐานพระอารามบริเวณวาสน์พินาศฉิบหายนั้น แลบวชกุลบุตร ฐานานการพระพุทธบาทเจดียฐาน ปรารถนาจะให้รุ่งเรืองขึ้นดุจดั่งกาลแต่ก่อน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๑๕)

ภาพสะท้อนของความเป็นพระโพธิสัตว์ มิใช่เพียงทำนุบำรุงพระศาสนา และสังคายนาพระไตรปิฎก แม้แต่การสงคราม ก็ทรงใช้ความเป็นพระโพธิสัตว์และการอุปถัมภ์พระศาสนาอธิบายความจำเป็นและความสำคัญของการทำสงคราม

สำหรับความใส่พระทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ในทางพระศาสนา อันเสมือนหนึ่งการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ที่จะอุบัติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล เห็นได้จากการที่ทรงรับเป็นพระราชธิดาอุปถัมภ์พระศาสนา ตัวอย่างเช่นเมื่อครั้งสังคายนาพระไตรปิฎก พ.ศ. ๒๓๓๑ ที่ทรงมีพระราชปรารภว่า

ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงมีอุตสาหะในฝ่ายพุทธจักร ให้พระไตรปิฎก บริบูรณ์ขึ้นจงได้ ฝ่ายอาณาจักรที่จะเป็นสาสนูปถัมภกนั้นไว้พนักงานโยม โยมจะสูญเสียชีวิตรพฐาพระรัตนไตรย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลพระศาสนาจงได้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๑๗)

คดีเรื่องธรรมิกราชาธิราชผู้ทรงธรรม ยังคงได้รับการสืบต่อทางแนวคิดในรัชกาลต่อมา ดังเห็นได้จากการกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อยู่ในประกาศอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ ๒ ว่าทรง “ประกอบด้วยชติยานุวัตร ปฏิบัติโดยทางทศพิธราชธรรมอันประเสริฐ” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๒๕) หรือเมื่อครั้งประกาศเผ่าฝิ่นในรัชกาลที่ ๓ ที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

ทรงพระราชศรัทธาพระโพธิาภิรัต หมายมั่นบำเพ็ญพระมหันตมโหฬารธิการ บารมีมีมกฏพุทธรัตนอนาวรณญาณ พระบวรสันดานนั้นชุ่มชื่นด้วยพระขันตี แลพระเมตตากรุณาคุณ ทรงพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นहितานุติตประโยชน์ แก่อนกนิกรราชบรรพตษ์ย์ ทรงปฏิบัติในทศกุศลกรรมบถ ทศพิธราชธรรม มอบพระองค์เป็นอุปัฏฐากแก่พระรัตนไตรย เอาพระไทยใสในกิจสาสนูปถัมภกยกย่องพระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาการ รุ่งเรืองขึ้นทั้งฝ่ายคั่นณะธุระแลวิปัสณาธุระ ทรงสร้างพระไตรปิฎกพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์วิหารอุโบสถรจนาไว้ เปนที่ไหว้สการบูชา แลทรงถวายนิยภัตโรคิลานะภัตไตรจีวร แก่พระสงฆ์ทุก ๆ อารามตามสมควรมิได้ขาด (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๒๗)

ทั้งนี้ มีประเด็นที่น่าพิจารณาถึงข้อความในประกาศอารานาเทวดาเมื่อเมายาฝัน รัชกาลที่ ๓ อยู่ประการหนึ่งที่น่าสนใจมาก เพราะสะท้อนให้เห็นถึงการสืบต่อแนวคิดของชนชั้นนำที่มองความเป็นธรรมิกราชาธิราช และสถานะการเป็นพระโพธิสัตว์ของพระมหากษัตริย์ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากในประกาศฉบับดังกล่าวมีรูปแบบการเขียนในตอนต้นของประกาศที่เหมือนกันกับประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี รัชกาลที่ ๑ ซึ่งหากมองถึงระยะห่างของเวลาที่แต่งประกาศทั้ง ๒ ฉบับ (ประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี แต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๕๑ ส่วนประกาศอารานาเทวดาเมื่อเมายาฝัน แต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๘๒) ก็เป็นไปได้มากกว่าตอนต้นของประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี เป็นต้นแบบให้กับการเขียนประกาศอารานาเทวดาเมื่อเมายาฝัน ถือเป็นการเน้นย้ำให้เห็นแนวคิดความเป็นธรรมิกราชาธิราชของพระมหากษัตริย์ ที่ได้รับการสืบทอดแนวคิดมาจากรัชกาลที่ ๑

ตั้งแต่ในช่วงรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา การแต่งเนื้อความในประกาศการพระราชพิธีได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) ที่ก้าวข้ามกรอบการแต่งเนื้อหาแบบเดิม ซึ่งมักดำเนินเนื้อความส่วนใหญ่ตามแนวคิดความเชื่อของชนชั้นนำ และชนบแห่งการประกอบพระราชพิธีแบบเก่า ที่ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นดังพระโพธิสัตว์เสด็จมาอุบัติยังโลกมนุษย์เพื่อบำเพ็ญบารมีในการช่วยเหลือราษฎร และบำรุงพระศาสนา โดยมุ่งหวังพระโพธิญาณ ไปเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีความเป็นมนุษย์ ผู้ทรงช่วยเหลือราษฎรตามพระราชภารกิจแห่งความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องแนวความคิดความเชื่อของชนชั้นนำ ส่วนหนึ่งมาจากความเจริญทางด้านเศรษฐกิจที่มีมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการค้ากับต่างประเทศ ที่มีความเฟื่องฟูมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีการผลิตสินค้าเพื่อการตลาด เช่น ผลผลิตทางด้านเกษตรกรรมหรือการอุตสาหกรรมเบื้องต้น ซึ่งความคุ้นเคยกับการค้าและการลงทุนของชนชั้นนำในสมัยนี้ ทำให้มีการพัฒนาระบบบัญชีที่ละเอียดขึ้น สะท้อนลักษณะของการประกอบการในเชิงธุรกิจ เพราะบัญชีการค้าทำให้รู้ว่าจะหากำไรกับสินค้าอะไร อย่างไร อย่างไรดีจนรู้จักอ่อนของตนเอง ทำให้มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น และนำไปสู่ความตื่นตัวต่อการรับวัฒนธรรมจากตะวันตก (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๕๓ : ๑๘๙-๑๙๐) ที่เริ่มมีอิทธิพลในช่วงรัชกาลที่ ๓

ดังนั้นตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิที่มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงได้ค่อย ๆ ลดความสำคัญลง ทำให้ชนชั้นนำเริ่มมีแนวคิดเกี่ยวกับเวลาที่มีพื้นฐานอยู่บนความเป็นจริงเป็นเหตุเป็นผล และเป็นความคิดทางเวลาที่ยอมรับเห็นศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อว่าในเวลาที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ “มนุษย์มีศักยภาพที่จะทำให้ตนเองและสังคมดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในโลกนี้” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ๒๕๓๘ : ๓๑๑) อันเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ซึ่งต่างจากเดิมที่มนุษย์ไม่สามารถกำหนดเวลาหรือกำหนดความเปลี่ยนแปลงได้ ต้องให้เป็นไปตามเวลาที่ถูกกำหนดไว้ในทางพุทธศาสนาที่ทุกอย่างค่อย ๆ เสื่อมลงจนถึง ๕,๐๐๐ ปี อันเป็นเวลาสิ้นสุดของกัลป์ปัจจุบัน (ภัทรกัลป์) ตามคติปัญญาอันตรธาน

ในเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและพระมหากษัตริย์ ชนชั้นนำในรัชกาลที่ ๔ เชื่อว่ารัฐมีอาณาเขตที่แน่นอน มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นมนุษย์ ซึ่งใช้อำนาจที่เป็นจริงเหนือดินแดนที่เป็นพระราชอาณาเขต ทำให้พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมา คือ ด้วยความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา ทำให้ทรงอธิบายว่าประวัติศาสตร์นั้นได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานแล้ว และปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ประวัติศาสตร์เคลื่อนที่มาได้ก็คือพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ที่ทรงเป็นมนุษย์ ทรงกระทำการด้วยศักยภาพของมนุษย์ทำให้ประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมา (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ๒๕๓๘ : ๓๑๑) ดังนั้นจึงปรากฏเนื้อความในประกาศการพระราชพิธี ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ที่สะท้อนภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็น “มนุษย์” ผู้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง โดยเห็นได้อย่างชัดเจนจากการพรรณนาในประกาศการพระราชพิธีรัชกาลที่ ๕ ดังนี้

หนึ่งธำเพ็ญทานปริยาค ภาศสถานเล่าเรียน เขียนอ่านอีกวิทยา
แก้บรรดาอุบลบุตร เพื่อผ่องมุขมลิน หนึ่งทรงจินตนาการ นานาทานปริจาค
แก้คนยากคนเข็ญ เปนพ่อฮารวสโธทก ตกฤชาตสุณสาย หมายถึง
เพิ่มพูนทวี หนึ่งมีพระราชศรัทธา ฐานาเจติยวิหาร การเปรียญโรงเรียน
สังฆกรรม ที่ทำใหม่ก็มาก ซ่อมก็หลากหลาย ปรายพระราชทรัพย์
นับอนเก เปนองค์เอกอรรคมหา สาสนูปถัมภก ตรีปิฎกพิมพ์เพ็ญภาค

ทรงบริจาคแก่งสงฆ์ ซึ่งแสวงทรงพระปฏิบัติ สืบพุทธพระชนนนาน ฝ่าย
 ราชการพระนคร ภูธรให้บรรเทา เบาธรรมนิยมหมอบคลาน เห็นเป็น
 พยานราชดำริห์ ตีการกตัญญูน้อย ต่ำด้อยย่อยยับเย็น หิ้งธำเนนธรรมนิยม
 ทาส ลดเกียรชาติคนไทย ไซ่ทางกันบั่นรอน ทอนทุกข์ทั่วธานี ธให้มี
 หมุ่มมุขมาตย์ อาจทูลแนะทูลทัด ตามอนุมติหมายตรง คือองคมนตรี
 ตำแหน่งมีไฉเดิม พร้องควรเต็มธเดิมติด เหลือควรลิดลิตตาม เอาแต่
 งามแต่ชอบ ธให้กอบกิจประชุมมี รัฐมนตรีสภา อีกเสนาบดีหมู่ คุคิดบท
 กฎไอยการ เพิ่มพิจารณาสุขทุกข์ มุขมาตย์ราชบุรุษ ดับอธิกรณ์กองเข็ญ
 เย็นทั่วประชาชน ส่ำสมพลอาวูห เครื่องยุทธรักกันเขตร ไทเรศบำรุง
 ประปนปรีอให้หาญ ยั่วทยานใจเหิมห้าว พระคุณท้าวหเหลือตรา ผลจึง
 ปรากฏเห็น ทุกยอมเย็นอยู่สุข บำราศทุกข์ทุกกาย ชาวเข็ญครายคืนสงบ
 สบสิ่งสรรพสำราญ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ :
 ๒ : ๒๕๔-๒๕๕)

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้รับการ
 พรณนาในประกาศการพระราชพิธีสมโภชพระราชลัญจกร แสดงให้เห็นถึงพระราช
 กรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงกระทำการด้วยศักยภาพของมนุษย์ อันทำให้บ้านเมือง
 ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในยุคของพระองค์ ซึ่งพระราชกรณียกิจเหล่านี้ล้วนเป็นที่
 ประจักษ์ทั้งทางฝ่ายอาณาจักร ที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจสำคัญที่เป็นสิ่งเกิดขึ้นใหม่
 ในรัชกาลของพระองค์ เช่น การยกเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน การยกเลิกระบบทาส
 การตั้งองคมนตรี และรัฐมนตรีสภา เป็นต้น ส่วนทางฝ่ายศาสนจักรที่สำคัญคือการ
 การพิมพ์พระไตรปิฎก เพื่อพระราชทานแก่พระสงฆ์ สำหรับใช้ศึกษาพระปริยัติธรรม

นอกจากนี้แนวคิดเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก
 ของชนชั้นนำ ถือเป็นอีกหนึ่งอิทธิพลที่มีต่อการแต่งหรือเรียบเรียงประกาศการพระราช
 พิธีในยุคหลังรัชกาลที่ ๓ เพราะปรากฏว่าในเอกสารประกาศการพระราชพิธีส่วนหนึ่งใน
 รัชกาลที่ ๔ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระ
 ราชินิพนธ์ด้วยพระองค์เอง) พบว่ามีการสอดแทรกพระราชวิจารณ์ในเชิงเหตุและผลอยู่
 ในประกาศการพระราชพิธี ดังปรากฏในประกาศวันสดมณต์พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์

สัตยา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชวิจารณ์เรื่องตำนานพระพุทธรูป
มหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และทรงอธิบายที่มาของพระแก้วมรกตด้วย
ความเป็นเหตุเป็นผล โดยไม่ผูกติดกับกรอบของความเชื่อที่หาข้อพิสูจน์ไม่ได้ ดังนี้

เรื่องตั้งต้นมาจนถึงที่นี่ มีเรื่องราวยืดยาวไป ดุจมีคนได้รู้เห็นเป็นแน่
แลความนั้นใครที่มักเชื่อง่าย ๆ ก็จะยอมเห็นว่าเป็นจริงตามตำนานที่
กล่าวมานั้น ที่ไม่เชื่อก็คะคิดวิตกสงสัยไปต่าง ๆ ว่าพระพุทธรูปองค์นี้
ฝีมือเทวดาสราง พระพุทธเจ้ารูปร่างเหมือนอย่างนี้เป็นฝีมือเทวดาสราง
แน่แล้วๆ จะเป็นทีสงสัยไม่ตกลงกัน ก็ปรกตินิโอรานแรกมีหนังสือขึ้น
ใช้ ยังไม่มีหนังสือเก่า ๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือเรื่องอะไร ๆ นึกจะเขียน
อย่างไรก็เขียนไป ไม่คิดว่านานไปจะมีคนภายหลังที่มีสติปัญญาแลสถิติ
ตรึงรองเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวๆ ไม่เชื่อนั้น ไม่ใคร่จะคิด (พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๒)

ด้วยความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชื่อมั่นว่าพระองค์ทรง
เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด และเป็นผู้มีปัญญาตามความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ ดังที่ทรง
ได้กล่าวไว้ในพระราชหัตถเลขาที่ได้ส่งไปถึงมิสเตอร์และมิสซิส เอ็ดดี แห่งนครนิวยอร์ก
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ (ปลายรัชกาลที่ ๓) (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ๒๕๒๑ : ๓๕-๓๖) จึงทรงไม่เชื่อเรื่องตำนานพระแก้วมรกตที่อยู่ในรัตน
พิมพวงษ์ เพราะไม่มีพยานหลักฐานรองรับ ดังนั้นจึงทรงกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธรูป
องค์นี้ “แต่ที่ควรเชื่อได้ แลแต่โดยอนุมานตามหลักสำคัญ ที่มีในองค์พระพุทธรูปปฏิมากร
นั้น” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๓) กล่าวคือ พระองค์
ทรงใช้วิธีการสังเกตจากฝีมือช่าง และวัสดุที่ใช้สราง มาประกอบการอนุมานซึ่งอธิบาย
ถึงความเป็นมาไว้อย่างละเอียดในประกาศฉบับนี้ จากนั้นจึงทรงกล่าวถึงเรื่องราวการ
ประดิษฐานพระแก้วมรกตตามเมืองต่าง ๆ โดยใช้วิธี “สืบสาวความโบราณในสยาม
ราชพงษาวดารเก่าขึ้นไป” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๕)

๒. โลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อของชนชั้นนำ

ความเชื่อในที่นี้ หมายถึง ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ อาทิ ผีสง

เทวดา เทพารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจลึกลับที่มองไม่เห็น อันถือเป็นพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยในรัชกาลที่ ๑ ได้มีความพยายามในการควบคุมความเชื่อของราษฎรให้ยึดมั่นในพระรัตนตรัย และจำกัดความเชื่อเรื่องผีสา่ง เทพยดาต่าง ๆ ด้วยการออกพระราชกำหนดที่ห้ามราษฎรฆ่าสัตว์ทั้งหลายเพื่อพลีกรรม แต่ก็มิได้ห้ามประชาชนชนเชื่อถือหรือบูชาผีสา่งเทวดา หรือเทพารักษ์ต่าง ๆ เพียงแต่เป็นการ “ควบคุม” ความเชื่อของราษฎรให้อยู่ในกรอบของพระพุทธศาสนา ยึดไตรสรณคมน์ ที่ประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึกอันประเสริฐ พร้อมกับการทำบุญรักษาศีล เพื่ออุทิศส่วนกุศลนั้นให้แก่เทวดา หรือเทพารักษ์ แทนการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเพื่อนำไปพลีกรรม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเห็นว่าเป็นทางอันนำไปสู่อบายภูมิ (กฎหมายตราสามดวง ๒๕๐๖ : ๕ : ๓๒๒-๓๒๔)

ด้วยอิทธิพลจากพระราชกำหนดดังกล่าว มีส่วนที่ถ่ายทอดโลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อตามกรอบวิธีคิดทางพระพุทธศาสนามายังการแต่งประกาศการพระราชพิธี โดยพบว่าประกาศการพระราชพิธีแทบทุกฉบับมักขึ้นต้นด้วยบทหรือข้อความอัญเชิญเทวดาเพื่อให้มารับฟังถ้อยคำประกาศ และรับส่วนอันเป็นพระราชกุศลที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศถวาย (แทนการพลีกรรมด้วยการฆ่าสัตว์) เพื่อให้เทวดาบันดาลความเป็นสวัสดิมงคล และดลให้กิจการต่าง ๆ ที่มีพระราชประสงค์ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยอำนาจบารมีของเทวดานั้น เช่น

สัศเคภาเมจรูป ข้าพระบาทขออัญเชิญเทพยเจ้าอันสถิตยในทิพย
พิมานเมืองสวรรค์ชั้นอ้อกามาพจร แลโสฬศมหาพรหมทั้งสิบหกห้องฟ้า
ศิริสิขรตัญ ขอเชิญทั้งภูมเทพยดาอันสถิตยในยอดคีรีมีพระมเหศวรเปน
อาทิ แลเทพยเจ้าอันสถิตยในเหวหุบห้วยละหาน อันตลิกเขวี่มาเน ขอ
เชิญทั้งอมรเทพยอันสถิตยในอากาศสุวรรณกะพิมานลอยอยู่ในอัมพรวิถิ
ประเทศ ที่เปรีฏฐูจคาเม ขออัญเชิญเทพยเจ้าอันสิงอยู่ในขอบเขตทวีป
ใหญ่และทวีปน้อยทุกถิ่นฐาน บ้านแลนิคมชนบทแลราชอาณาจักรใหญ่่น้อย
นานา ตรวนคนเน ขอเชิญทั้งภูมเทพยดาอันสถิตยในต้นพฤกษาลดา
วัล อรัญประเทศป่ารงแลป่าขัฏู เคนหวัดถุมหิ ขอเชิญเทพยเจ้าอันสถิตย
ในเคนสถาน เปนต้น คือ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง และเทพยดาอัน
รักษาเสวตรบวรฉัตรแลเทพยเจ้าอันบริรักษ์ในจังหวัดพระราชนิเวศน์มหา

สถาน เขตเด ขอเชิญทั้งอารักขเทพเจ้าอันบริรักษ์อภิบาลในที่นาแลที่สวน
ขอเชิญเทพเจ้าทั้งปวงประชุมชนกันมาสมโภชอันนิบาตในประเทศที่ตั้ง
พระพุทธรูปสังฆารามราชพิธีนี้ให้พร้อมเพรียงกัน

ขอเชิญรับพระราชปิตานาณานิสงฆ์ที่ทรงพระราชอุทิศแล้ว จง
ช่วยคุ้มครองป้องกันศัตรูภัยอันตรายทั้งปวง อย่าให้มาวุ่นวายแค้น
แก่พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว แลพระ
บรมราชบุตรพระราชนัดดาประยูรวงษาอนุวงศ์ แลเสนามนตรีกวีชาติราช
บรรพตษ์ย ที่กระทำการพระพุทธรูปสังฆารามราชพิธีในครั้งนี้ สรรพกิจแต่
บัดนี้ที่กระทำการพระพุทธรูปสังฆารามราชพิธีนี้ เทพเจ้าทุก ๆ พระองค์จงเอา
พระไทยใส่ ช่วยอุปถัมภ์ค้ำชูให้ได้สำเร็จโดยสะดวกให้บริสุทธิ์บริบูรณ์
เจริญสิริสวัสดิ์ทุกสิ่งทุกประการ ให้สมควรด้วยพระราชปณิธานมุลมโนร
อย่ามีที่บกที่พร่องอย่ามีที่สลับสลาย (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมต
อมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๒๑-๒๒)

เนื้อความในประกาศข้างต้น ดำเนินตามคาถาชุมนุมเทวดา (ที่ขึ้นต้นบทว่า
“สัคเคกามาจุรูป”) ในกรกล่าวอัญเชิญเทพดาต่าง ๆ ทั้งทั้งสกลจักรวาลตามความเชื่อ
ในพุทธศาสนา ให้มาประชุมกันในมณฑลที่ประกอบพิธี ซึ่งจุดนี้เป็นการสะท้อนระบบ
ความเชื่อเกี่ยวกับเทพดาอารักขาในโลกทัศน์ของชนชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า
ให้ความเคารพตั้งแต่เทพเจ้าชั้นสูงจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เทวดาที่สถิตยในป่าเขาแม่น้ำ
อากาศ เทวดาประจำเมือง เทวดารักษาพระมหาเศวตฉัตร และพระราชนิเวศน์ เรื่อยมา
จนถึงเทวดาที่รักษาตามท้องไร่ท้องนา ทั้งยังแสดงถึงการผสมผสานของความเชื่อทาง
พระพุทธศาสนา กับศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิมของไทย ที่เลื่องการพลีกรรม
หรือบูชาญโดยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มาเป็นการอุทิศส่วนกุศลซึ่งเป็นแนวคิดทางพระพุทธ
ศาสนาแทน แต่ก็ยังคงเชื่อเรื่องเทพดาตามแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อ
ดั้งเดิม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงห้ามเรื่องนี้ไว้

นอกจากนี้ยังพบว่ามีกรเชิญภูตผีปีศาจ อมนุษย์ และยักษ์ทั้งหลายมาร่วมใน
บางพิธีด้วย เช่นที่พบอยู่ในประกาศอริษฐานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นรามัญมาพึ่งพระบรม
โพธิสมภาร ในรัชกาลที่ ๒ ว่า

โกนโตเทวสังฆาโย ข้าแต่ผู้เทพยนิกรอมรพรหมินทร์อำรินทราธิราช สักเคคาเม ซึ่งสถิตย์ทิพยวิมานมาศเมืองสวรรค์ข้อขึ้นกามาพจร ทั้งเทพยเจ้าผู้ทรงมหิศวรรคดาเดช สิ่งสู่อยู่ในขอบเขตเราจักรวาล อันตลิกเขวิมาน อิกอากาศพิมานแลภูมิเทพดาเป็นอาทิ ทั้งท้าวธรรฐ วิรุฬหก วิรูปักษ์ ท้าวภูเวรุเขสุวรรณ อันเป็นใหญ่แก่คนธัพพภูมกันท์ อนันตยักษนาคนาเสนาบดี ผู้มีขมดมารยาห่าเหวโห่งพราย อสุระกายอันร้ายกาจ พวกภูตปีศาจผีเสื้อน้ำ เจ้าประเทศเถื่อนถ้ำท่งเทินเขาทุกถิ่นแถวแนวลำเนาห้วยหนอง คลองละหานธารท่าแลป่าชฎ ทั้งพนศบดี ศรีพรหมรักษ์ ยักษกุมาร พระกาลพระกุลี นางพระธรรณี นางพระคงคา เทพยดา เลื้อเมือง ทรงเมือง หลักเมือง ผู้เรืองมหิทธิฤทธิศักดิ์ดาเดช อันสิ่งสถิตย์ทุกประเทศแคว้นแคว้น แสนภูมิจักรวาลพิภพน้อยใหญ่ไตรโลกธาตุ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๒๔)

รายชื่อเทวดาอารักษ์ เหล่ายักษ์ และอมนุษย์ ตลอดจนภูติผีปีศาจที่มีการกล่าวถึงในประกาศข้างต้น จะสังเกตได้ว่าล้วนแต่เป็นการเชิญมาเพื่อให้เป็น “พยาน” ในการเตือนำพิพัฒน์สัถยาของพวกมอญที่อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งมีการกล่าวเชิญตั้งแต่เทพยดาชั้นสูงจากสวรรค์ชั้นต่าง ๆ มีพระอินทร์ เป็นอาทิ นอกจากนี้ยังได้เชิญท้าวจตุโลกบาล และกล่าวถึงบรรดา “คนธัพพภูมกันท์ อนันตยักษนาคนาเสนาบดี ผู้มีขมดมารยาห่าเหวโห่งพราย อสุระกายอันร้ายกาจ พวกภูตปีศาจผีเสื้อน้ำ” ซึ่งเป็นอมนุษย์ และภูติผีปีศาจที่คนในยุคนั้นหวาดกลัว ให้มาร่วมเป็นพยานในพิธีเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ และความน่าเคารพยำเกรง เพราะหากผู้เตือนำพระพิพัฒน์เอาใจออกห่าง คิดไม่ซื่อกับพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง ก็จะถูกอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายลงทัณฑ์ตามคำสัตย์สาบานที่ได้เคยถวายไว้นั่นเอง

โลกทัศน์ในความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจของชนชั้นนำ ถูกสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดในพระราชพิธีตรุษ หรือพระราชพิธีสัสมัจจจินน์ที่เป็นพระราชพิธีสงฆ์ทำปี มีการสวดอาถรรพณ์วิสูตร หรือที่เรียกว่า สวดภาณยักษ์ และมีการยิงปืนใหญ่เรียกว่า ยิงปืนอาถรรพณ์ เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจให้ตกใจและหนีออกไปจากพระนคร ซึ่งในประกาศเทวดาพระราชพิธีตรุษ หรือพระราชพิธีสัสมัจจจินน์ สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนำมีความเชื่อว่า

ผีसाงเทวดามีทั้งพวกที่เป็น “สัมมาทิฐิ” ให้ความเคารพในพระพุทโธวาท และคอยให้ความคุ้มครองดูแลมนุษย์ทั้งหลาย กับผีสางเทวดาที่เป็นพวก “มิจฉาทิฐิ” มีความชั่วร้าย คอยรังควาน และสร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ ในประกาศเทวดาพระราชพิธีตรุษ จึงได้เชิญเทวดาที่มีสัมมาทิฐิ อาทิ ท้าวจตุโลกบาล ให้มาชุมนุมในพระราชพิธีเพื่อฟังพระสงฆ์สวดมนต์ และขอให้คุ้มครองพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ราษฎรทั้งหลาย ตลอดจนดลบันดาลให้เครื่องราชูปโภคที่เชิญมาตั้งในการพระราชพิธี ให้มีฤทธิอำนาจทำให้เกิดปีศิลาและฝูงมนุษย์ทั้งหลายเกรงกลัว ส่วนผีสางเทวดาที่มีมิจฉาทิฐิ ก็จะถูกขับไล่ออกไปด้วยอาณัติแห่งพระอาณานิวยสูตร ดังข้อความในประกาศที่ว่า

อนึ่งเทวดาหมูใด ถ้อมถนอมทิฐินอกจากพุทโธวาท มีอาจรักษา
สมเด็จพระบรมราชาธิราช อันมีพระนามประกาศปกาศิต พระบาท
บรมบพิตร สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ
บุรุษรัตนราชวิวงษ์ ทั้งองค์พระบรมรัตนราชนารีสตรีนักสนม แลพระ
บรมราชบุตรบุตรีราชนัดดา พระญาติประยูรวงษา เสนาอำมาตย์ราช
กระวีศรีพราหมณ์แลชนทั้งหลายแลสัตว์ทั้งปวงได้ใช้ แลเทวดาหมูนั้นจงเร่ง
ถอยหนีออกไปนอกขอบเขากัรวาพจเร็ว ๆ พลัน ๆ อย่าให้ทันพระสงฆ์
สวดอาณานิวยสูตรอันวิเศษ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมร
พันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : ๑๘๐-๑๘๑)

นอกจากความเชื่อเรื่องภูติผีปีศาจแล้ว ในเอกสารประกาศการพระราชพิธียังสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ของชนชั้นนำ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดมาแต่โบราณ ที่เชื่อว่าสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เป็นต้นว่า พระมหาเศวตฉัตร เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภคต่าง ๆ ล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลหรือสิงสถิตย์อยู่ ดังเห็นได้จากประกาศเชิญเทวดาให้สิงในกัมพูฉัตร และรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกรเทวดาถือพระแสง ในรัชกาลที่ ๔ ว่า

ขออัญเชิญเทพยเจ้าเข้าสิงสู่ในรูปเทพยดาที่รับกัมพูพระมหานพ
ปฎลเสวตรฉัตร แห่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าในกาลบัดนี้ กับทั้ง
เทพยดาอันอภิบาลบำรุงรักษา พระบาทสมเด็จพระบรมนาถนโรธิบดีแต่

ยังทรงพระเยาว์มา ตราบเท่าถึงได้เถลิงมไหศวรรยาธิปัตติวัลลยราชศิริ
สมบัติ เข้าสิงในรูปเทพยดาอันถือหีบพระราชมุทธา พระราชทานพระนามว่า
พระราชมุทธาธร พระราชบันเฑียร แลพระมหาชรรคภาวิรัตนราชกุฎ
ภันท์ สรรพพระแสงอัษฎนาวินาอาวุธ เครื่องพระพิไชยยุทธศาสตรา
(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๑๕๖-๑๕๗)

ราชสำนักแต่โบราณมีความเชื่อว่าพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรที่กางกั้นเหนือ
พระแท่นราชบัลลังก์ เป็นของสูง ศักดิ์สิทธิ์ และมีเทพยดารักษาอยู่จึงได้มีการสร้าง
เทวรูปประดิษฐานไว้ที่บริเวณกัมพูฉัตร เพื่อให้ดูแลรักษาพระมหาเศวตฉัตร และองค์
พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่า ผู้มีบุญญาธิการอย่างพระมหากษัตริย์มัก
จะมีเทพยดาคุ่มครอง ดังนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็มีการ
อัญเชิญเทพยดาทั้งหลายที่คอยถวายอภิบาลดูแลพระองค์ให้มาสถิตที่เทวรูป พระแสง
เครื่องราชศาสตราวุธ และเครื่องพิไชยยุทธต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคลแก่
องค์พระมหากษัตริย์

ในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับเทพยดาที่รักษาองค์พระมหากษัตริย์นั้นมีการกล่าว
ถึงอยู่ในประกาศการพระราชพิธีหลายฉบับ และยังคงความเชื่อสืบเนื่องมาโดยตลอด
ดังเช่นในรัชกาลที่ ๖ ที่ยังคงพบความเชื่อนี้อยู่ในประกาศเชิญเทวดาสังในรูปท้าวหิรัญ
พนาสูร ว่า

ธรรมดาเจ้าใหญ่นายโตจะเสด็จแห่งใด ๆ ก็ดี คงจะมีทั้งเทวดาแล
ปีศาจจสุรอันเป็นสัสมมาภิภูริ คอยติดตามป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง มิให้
มากล้ากลายพระองค์แลบริวารผู้โดยเสด็จได้ ถึงในการเสด็จพระราช
ดำเนินประพาสครั้งนี้ ก็มีผู้ป้องกันภัยอันตรายเหมือนกัน อย่าให้มีผู้หนึ่งผู้ใด
มีความวิตกไปเลย ต่อนั้นไปมีผู้ที่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินผู้หนึ่ง กล่าว
ว่านิมิตรฝันเห็นชายผู้หนึ่งรูปร่างล่ำสันใหญ่โต ได้บอกแก่ผู้ฝันนั้นว่าตน
ชื่อหิรัญ เป็นอสุรชาวป่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัสมมาภิภูริ ในครั้งนี้จะมาตาม
เสด็จพระราชดำเนินไปในกระบวนเพื่อคอยดูแลระวัง มิให้ภัยอันตรายทั้งปวง
อันพึงจะบังเกิดมีขึ้นได้ในระยะทางปานั้น มากล้ากลายพระองค์ฤาชา

บริพารได้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ :

๒๒๗)

กล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีปีศาจเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาตลอดทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ระดับชนชั้นผู้นำลงมาถึงระดับราษฎรทั่วไป ก็ล้วนมีความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ทั้งสิ้น แต่อาจมาก-น้อยต่างกันไป ขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ที่ได้รับการปลูกฝังและเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกทัศน์อย่างตะวันตกที่มองสิ่งต่าง ๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์ ซึ่งเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อชนชั้นนำตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้จะมีความคิดแบบตะวันตกเข้ามาแล้ว (กระทั่งถึงปัจจุบัน) คนไทยก็ยังคงนับถือและเชื่อในเรื่องเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และภูตผีปีศาจอยู่เหมือนเดิม

ประกาศการพระราชพิธีที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ในรัชกาลที่ ๔-๖ ซึ่งส่งผลต่อการแต่งประกาศการพระราชพิธีส่วนใหญ่จะพบอยู่ในประกาศพระราชพิธีจร ที่ประกอบพระราชพิธีในโอกาสพิเศษต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ ส่วนประกาศพระราชพิธีประจำปีนั้น จากการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่ยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าไรนัก เนื่องจากยังพบเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเรื่องศาสนาอยู่เช่นเดิม จึงเกิดคำถามว่าเพราะเหตุใดในการเขียนประกาศการพระราชพิธีของทุกรัชกาล แม้กระทั่งในรัชกาลที่ ๔-๖ ซึ่งเป็นยุคที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากตะวันตก มีโลกทัศน์ที่อยู่บนเหตุและผลตามแนวคิดวิทยาศาสตร์ ก็ยังพบการนำความเชื่อดั้งเดิมของไทยมาใช้ในประกาศการพระราชพิธีอยู่ ซึ่งพอที่จะหาเหตุผลมาอธิบายได้ ดังนี้

๑) การสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ราษฎร แม้ชนชั้นนำในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา จะเริ่มมีโลกทัศน์ที่อธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล ตามแนวคิดวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก แต่คนส่วนใหญ่ในยุคนั้นยังคงมีโลกทัศน์และความเชื่อดั้งเดิมตามคติทางศาสนา (ทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์) ดังนั้น จึงยังคงดำเนินความเชื่อนี้ต่อไป เนื่องจากพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ทำกันมาแต่โบราณ จุดประสงค์สำคัญก็เพื่อให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง นอกจากนี้ยังถือเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ราษฎรในพระราชอาณาจักร อีกทั้งพระราชพิธีเหล่านี้ก็ไม่ได้ขัดขวางความเจริญ

หรือสร้างความเสียหายให้แก่บ้านเมืองแต่อย่างใด และคนโดยทั่วไปในบ้านเมืองก็เชื่อถือกันอยู่มาก จึงยังมีการประกอบพระราชพิธีต่อไป

๒) การสร้างความชอบธรรมในพระราชกรณียกิจบางประการของพระมหากษัตริย์ มีความพยายามใช้ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่อยู่ในประกาศการพระราชพิธี เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรม หรือทำให้สิ่งที่พระมหากษัตริย์ประสงค์ของพระมหากษัตริย์สำเร็จลุล่วง ข้อนี้ถือเป็นประเด็นที่น่าพิจารณา เพราะจะช่วยให้ทำความเข้าใจภาพลักษณ์ที่ดูเหมือนขัดแย้งกับโลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ซึ่งเป็นที่รับรู้กันว่าพระองค์ทรงศึกษาวิทยาการจากตะวันตก และมีโลกทัศน์ในการมองสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล ต่างจากคนในสมัยเก่า แต่ก็พบว่าพระองค์ยังทรงดำรงความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่โลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ไม่ได้ให้การยอมรับอยู่ ดังเห็นตัวอย่างการใช้ความเชื่อเรื่องนี้ ได้จากในประกาศเทวตาเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ ว่า

อย่างหนึ่งคือทรงระแวงว่า พระราชดำริห์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะให้รื้อไปถวายฤๅสร้างเปนพระอารามดังนั้น เกลือกขร่อยเทพยดาที่เป็นมเหศรศักดิ์ดานภาพ ที่สิ่งสถิตยอยู่ในพระที่นั่งนั้นจะไม่เห็นชอบด้วยกระมัง จึงบันดาลให้การรื้อ ๗ รั้ง ๗ มาจนหาได้รื้อไม่ดังนี้ เพราะฉะนั้น ครั้นจะให้รื้อใหม่บัดนี้ กลัวจะมีเหตุต่าง ๆ ไป ควรจะปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ในที่เดิมจึงจะชอบ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๒ : ๑๒๘)

ความในข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างเรื่องเทพยดา อันเป็นเหตุที่จะไม่ทรงรื้อสวนขวาต่อจากรัชกาลที่ ๓ ถือเป็นเหตุผลอันชาญฉลาดที่ทรงอ้างถึงสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ ที่คนในสมัยนั้นให้ความเชื่อเรื่องนี้เป็นอย่างมาก จึงทำให้ทรงรักษาพระที่นั่งและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ส่วนที่เหลือในสวนขวาไว้ได้ โดยหากมองตามความเป็นจริงแล้ว ด้วยฐานะของพระองค์ที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ จะระงับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสามารถทำได้ แต่ทรงเลือกที่จะใช้ความเชื่อเรื่องเทพยดาเป็นเหตุผลเพื่อจะได้ไม่หักหาญพระราช

ดำรงเดิมของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งถือเป็นการรักษาพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยทางหนึ่ง

เหตุผลทั้ง ๒ ประเด็นที่กล่าวมาในข้างต้น ทำให้เข้าใจได้ว่าชนชั้นนำในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ไปสู่ความเป็นวิทยาศาสตร์ก็ยังคงอาศัยความเชื่อดั้งเดิม ในการประนีประนอมเพื่อลดความขัดแย้งทางแนวคิดและโลกทัศน์ ระหว่างกลุ่มชนชั้นนำที่มีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ตามอย่างตะวันตก กับกลุ่มชนชั้นอื่น ๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นนำด้วยกันเอง หรือที่เป็นราษฎรทั่วไป อันถือเป็นคนกลุ่มใหญ่ซึ่งยังมีโลกทัศน์ทางพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติเป็นอย่างมาก

สรุป

สำหรับประเด็นต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาประกาศการพระราชพิธี ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวงศ์พงัน ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-๖ หลายประเด็นถือเป็นข้อมูลสำคัญที่ไม่มีกล่าวถึงในหลักฐานหรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกัน หรือที่เรียบเรียงขึ้นในชั้นหลัง และหลายประเด็นก็ทำให้ได้เห็นความสำคัญของเอกสารประกาศการพระราชพิธีที่เป็นหลักฐานสำคัญซึ่งมีอิทธิพลต่อการเรียบเรียงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยหลัง นอกจากนี้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาประกาศการพระราชพิธีในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทย ก็ถือเป็นข้อมูลที่มีเกิรตน่าสนใจทั้งทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรม ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชนชั้นนำในรัชกาลที่ ๑-๖ ได้เป็นอย่างดี สมดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงยกย่องเอกสารประกาศการพระราชพิธีนี้ ไว้ว่า “โดยมากเป็หนังสือที่น่าอ่าน ด้วยมีเนื้อเรื่องในทางพงษาวดารแลโบราณคดีอันน่ารู้ แลเรื่องคดีที่ยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นอยู่มากทีเดียว” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๒๕๕๐ : ๑ : (๓))

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕. กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.
- กรมศิลปากร. นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๕๒.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัณฐิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ. พระเจ้ากรุงสยาม กับเซอร์จอห์น เบาว์ริง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๘.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรม ดันรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๔๓.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. พระอภินาวินเวสน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๗.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.
- ตำราพระราชพิธีเก่า. พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๖.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ : องค์การการค้าคุรุสภา, ๒๕๒๖.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.
- ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.
- ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๕ (๒๕๕๖) ฉบับที่ ๑ ๒๑๗

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๘.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๖.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓-๑๒๐๕. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๖.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๕ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๓๑. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการพิจารณาต้นฉบับจดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๘.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

ภาณุรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า และคนอื่น ๆ. หนังสือ COURT ข้าราชการเจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๑. พระนคร : สำนักพระราชพิธี, ๒๕๓๙.

_____. หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๒. พระนคร : สำนักพระราชพิธี, ๒๕๓๙.

ราม.วชิราวุธ [นามแฝง]. ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

วรพร ภู่งศ์พันธ์, “ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายมหาชน” กฎหมายมหาชนเฉลิมพระเกียรติ. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘.

ศรีพนม สิ้นทอง. พระราชพิธีของกษัตริย์ไทย (สมัยโบราณ-ปัจจุบัน). พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๒.

สมบัติ จันทวงศ์, “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้นกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สมศ., ๒๕๒๔.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๒.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒). กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖.

สุภาพร มากแจ้ง. กวีนิพนธ์ไทย. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครุฑธนบุรี, ๒๕๓๒.

อมรดรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๑ เรื่องพระราชประเพณี ตอน ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

_____. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๑ เรื่องพระราชประเพณี ตอน ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

_____. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๑ เรื่องพระราชประเพณี ตอน ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

